

Pieter Omtzigt

Tien voorstellen voor meer macht- en tegenmacht in Nederland

Lezing bij de Balie

25 februari 2021

“En nu ik herhaal het: waarheid, niets dan waarheid ligt aan mijn schrijven ten grondslag. Waarheid, ofschoon ook niet in haar afzichtelijkste naaktheid. En de bewijzen ervoor, zij zijn niet verre. Geloof mij niet, “welnu bezoekt de Leydsche fabrieken”, riep ik der Regering en der Volksvertegenwoordiging toe. “Gaaf en ziet!”, roep ik nog eens tot allen die niet gelooven aan den moord die er gepleegd wordt aan die rampzalige kinderen. En, hebt gij geen lust of geen tijd tot dat onderzoek, welnu, let dan op het request van de dertig Leydsche fabrikanten. Zij, zij zelfs hebben reeds mijn smeekbrief ondertekend en vragen om eene betere toekomst voor die armen, al kan het niet anders of eenewettelijke beteugeling van het kwaad moet voor hen, in den aanvang althans, met moeite en opofferingen gepaard gaan; moeite en opofferingen, die echter al spoedig der Nederl. industrie ten zegen zullen zijn.”

Dit schreef Jacob-Jan Cremer in 1863 in zijn novelle *Fabriekskinderen*, een harde aanklacht tegen de arbeid van kinderen in fabrieken. Hij las het voor in volle zalen zoals deze, waar hij publiek toesprak en ook Kamerleden. Ook in die tijd geschokte Kamerleden. Leiden was ook in die tijd een korte treinreis verwijderd van Den Haag. Maar de fabrieken waren lichtjaren verwijderd van het dagelijkse leven van Kamerleden. Ze waren geschokt, ook al moet je dat in die tijd alleen in de krant lezen, want microfoons en camera's om dat op te tekenen waren er nog niet.

Johan Rudolph Thorbecke - toen minister - stelde een staatscommissie in, maar het duurde na deze aanklacht nog elf jaar voor het Kinderwetje van Samuel van Houten bepaalde vormen van kinderarbeid verbod. Sommige vormen van kinderarbeid, want kinderen bleven werken op het land en kinderen bleven werken als hulp in het huishouden. En oh ja: kinderen bleven ook nog werken in fabrieken, want de handhaving was buitengewoon slecht geregeld voor de Kinderwet van Van Houten. Ook toen lukte het de Kamer een oorspronkelijk best goede wet van Van Houten volledig te verbouwen en te verminken tijdens de wetsbehandeling.

Maar de échte oplossing kwam pas in 1901: de Leerplichtwet. Die zorgde ervoor dat kinderarbeid echt effectief aangepakt werd. En: er werd gehandhaafd op de Leerplichtwet. Het gaf een alternatief voor kinderen. Ook hielp het mee dat de lonen iets gestegen waren, al duurde het nog tot 1966 voordat Nederland een minimumloon invoerde, waardoor er in ieder geval een minimumstandaard was wat een kostwinner zou moeten verdienen om zijn gezin te kunnen onderhouden, dat geldig was voor alle sectoren, zowel in deelsectoren ingevoerd.

U ziet: bepaalde mechanismen zijn buitengewoon herkenbaar, ook meer dan 150 jaar later. Wederom worden we geconfronteerd met een regering en Tweede Kamerleden die geschokt reageren op wat zich in het land afspeelt. Het Haagse is losgeweekt van de samenleving en signalen uit de samenleving bereiken de Tweede Kamer maar zeer beperkt. Alleen als een schandaal een enorme omvang heeft bereikt, dan bereikt het uiteindelijk de politiek en in de tussentijd voltrekt zich een stille ramp.

Toen waren het de kinderen in de fabrieken, nu waren het de ouders en de kinderen in de toeslagenaffaire die op vergelijkbare wijze crepeerden, jarenlang. Na de geschokte reacties en het ongeloof, volgt er geen kordate actie. Nee, het kan heel lang stil blijven. Oorverdovend stil tot we tot werkelijke oplossingen overgaan. Ook dat is een constante in de Nederlandse geschiedenis: we gaan niet handelen, maar zetten het probleem liever op afstand van de politiek. We stellen een commissie in, een Staatscommissie, om uitgebreid onderzoek te doen. We bekijken het nog een keertje van alle kanten en alleen wanneer er heel hoge politieke druk ontstaat, komt er beweging in Den Haag. Beweging betekent vaak dat iets wat we niet wenselijk vinden, gaan verbieden. Maar of we het onderliggende probleem aanpakken is dan maar zeer de vraag. Want het verbieden gebeurde in 1874, maar het onderliggende probleem werd eigenlijk pas aangepakt met de leerplicht in 1901, die toen overigens pas gold tót de leeftijd van 12 jaar.

We worden vandaag met een vergelijkbare situatie geconfronteerd in Den Haag. Het Kinderopvangtoeslagen-schandaal heeft geleid tot het besef dat er iets grondigs mis is met het systeem van de kinderopvangtoeslagen - en wellicht ook met een aantal andere toeslagen. Het is dus goed om het stelsel te gaan hervormen. Maar dit is helemaal niet nieuw. We hebben al jaren ideeën die het stelsel kunnen verbeteren. We zouden de toeslag kunnen baseren op het inkomen van twee jaar geleden, zodat het geen voorschot is, maar dat de toeslag vaststaat op het moment dat je 'm krijgt. En je kunt er een subsidie van maken, zodat het niet zo is dat je zelf € 1.000 kinderopvangtoeslag betaalt en € 950 terugkrijgt, maar dat je gewoon € 50 eigen bijdrage betaalt. Toch is het al die jaren niet gebeurd.

Er zijn trouwens ook partijen die de kinderopvang gratis willen maken. Dat leidt weer tot andere problemen, kan ik u verzekeren. Maar het lost wel het probleem op van de grote terugvorderingen.

Dus, lossen we het schandaal op met de hervorming van de kinderopvangtoeslag? Ja en nee en nee.

Ja, de kinderopvangtoeslag wordt robuuster, als ouders op basis van een al vaststaand inkomen of een inkomensafhankelijke eigen bijdrage moeten betalen. Maar nee, het lost niet alle problemen op, want gratis kinderopvang creëert problemen en zal op korte termijn ook grote tekorten aan opvangplekken voor kinderen veroorzaken in grote delen van dit land waar nu al een tekort is aan opvangplekken. En we lossen de problemen van de woekerwinsten van durfkapitalisten in de kinderopvangsector ook nog niet op. Maar het echte probleem is dat we het onderliggende probleem niet oplossen, waardoor dit schandaal ontstaan is. Want het schandaal was het gevolg van een aantal processen die erg op elkaar ingrijpen en het is nodig om die processen eerst te ontrafelen. Dat gaat heel diep. Over het functioneren van de Nederlandse staat, van de Nederlandse democratie en van de Nederlandse trias politica. Daar zitten zwakke en ronduit rotte plekken. Die houtrot leidt tot een klimaat waarin dit schandaal kon ontstaan en kon voortduren. En in dit klimaat zijn er meerdere van dit soort schandalen, al zijn zij niet allemaal even zichtbaar.

Ik zal proberen in deze korte lezing een paar mechanismen te ontrafelen en voorstellen te doen voor een hervorming van de Staat. Om die robuuster te maken, om meer tegenmacht tegenover de macht in te bouwen. Niet om te hinderen, maar om de waarheid boven tafel te krijgen en op basis van feiten de goede besluiten te nemen. Een korte lezing - die duurt een half uur. Als u een 'soundbite' wilt, dan zijn er genoeg politieke partijen die dat bieden. U heeft er een stuk of 40 op uw stembiljet. Met mij zult u geen makkelijke oplossingen zien. Het duurt gewoon even om deze dieperliggende problemen op te lossen. Mocht u nog meer tijd hebben: ik heb een wat langere versie geschreven in een boek, Een Nieuw Sociaal Contract. Dat zal u een paar uur duren om te lezen.

Ten eerste maken wij beleid op basis van modellen. Wij gaan niet uit van mensen, maar wij gaan uit van econometrische modellen. Als iets in een model koopkracht oplevert, dan doen we het. Als iets in een model leidt tot meer banen, dan doen we het. Maar hoe krijg je meer banen? Je krijgt meer banen door prikkels. En prikkels lijken martelwerktuigen te worden in de werkelijkheid. Want bepaalde prikkels betekenen dat, als het je lukt om werk te vinden, je op zichzelf een redelijk bestaan hebt. Lukt het je niet? Dan val je heel diep weg. Als je bijvoorbeeld gedeeltelijk arbeidsongeschikt bent in dit land en je gebruikt niet de helft van je restverdiencapaciteit, dan valt in de meeste gevallen je inkomen of je uitkering terug naar een paar honderd euro per maand. Als je een kleine fout maakt en je wordt van fraude beschuldigd, dan zijn de boetes zodanig dat je rechtstreeks de schuldhulpsanering in kan. Dit is allemaal heel mooi in de modellen, maar leidt in werkelijkheid tot voedselbanken - rijen bij de voedselbanken. En het leidt tot schuldhulpverlening - en rijen bij de schuldhulpverlening waar mensen jaren niet in kunnen.

En dan moeten we toch even naar de Nederlandse opzet kijken. Nederland maakt beleid aan de hand van deze modellen. Politieke partijen zullen op maandag hun keuzes presenteren. Maar hoe komen zij tot die keuzes? Is er een denktank? Nee, wij hebben in Nederland geen denktank of adviesraad op het gebied van belastingen of op het gebied van sociale zekerheid. Het Centraal Planbureau (CPB) gebruikt haar eigen modellen en schrijft op basis van haar eigen modellen boeken. Bijvoorbeeld het boek Kansrijk Belastingbeleid. Dat boek, Kansrijk Belastingbeleid, leert politieke partijen hoe zij de prikkels die er zijn iedere keer nog harder kunt maken. En op basis van die lijstjes, die je kunt aanvinken als politieke partij, weet je ook ongeveer wat er uit die modellen komt. Elke ronde leidt tot hardere prikkels. Maar het onderliggende mechanisme en de onderliggende vragen of de belastingheffing rechtvaardig is, of mensen dit nog aankunnen, of het stelsel een eenvoud blijft waardoor mensen het kunnen blijven begrijpen, die worden niet gesteld bij deze prikkels.

Nederland, dames en heren, heeft dus denktanks. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid en de adviesraden samen hebben minder dan honderd mensen in dienst. De planbureaus, die niets anders doen dan modellen maken - en, voor uw achtergrond, hier spreekt een gepromoveerd econometrist die u 's nachts wakker kunt maken om modellen te maken hebben vierhonderd mensen in dienst. De voorlichters bij de ministeries zijn in Nederland met zevenhonderd. Dit is een totaal verkeerde verhouding in de Nederlandse staat om tot goed beleid te komen. In deze constellatie zijn ook de toeslagen ontworpen. In deze modellen zit bijvoorbeeld geen onzekerheid. Het maakt niet uit of je een toeslag, wat een voorschot is, of kinderbijslag krijgt.

Maar waarom zijn de kinderbijslag en de AOW zo populair in Nederland? Dat is heel simpel. Je weet dat wanneer je de AOW of de kinderbijslag krijgt, dat je hem kunt houden. Dat je aan het eind van het jaar niet een briefje ontvangt van de Sociale Verzekeringsbank: wilt u de AOW of SZW of wilt u deze kinderbijslag terugbetalen? Behalve nog een klein probleem met samenwonende AOW, waar ik vandaag niet op inga, krijg je zo'n briefje alleen als je echt gefraudeerd hebt. Dat je die kinderen niet hebt of omdat je gescheiden bent en je allebei aanspraak probeert te maken op kinderbijslag voor hetzelfde kind. Maar verder weet je dat je, in normale situaties, je AOW of kinderbijslag kunt houden.

Hoe anders is dat voor de toeslagen. Dat maakt, zeg ik u, voor het koopkrachtmodel waar wij ons op baseren, helemaal niets uit. Het maakt niets uit of iets een voorschot is of dat iets een subsidie is die vaststaat. Maar als u weet hoe horendol mensen worden van de onzekerheid of ze weer zo'n terugbetaling krijgen, dan weet u dat in de werkelijkheid alles wat niet in de modellen zit, namelijk of iets een voorschot of een subsidie is, voor de burger buitengewoon van belang is.

Ik ga u iets vertellen over de toeslagenaffaire. Ook dit zou ik voor u in een dik boek kunnen doen. Maar ik wil het uiteenzetten in twee fases. De eerste fase is: wat gebeurde er, hoe kon het misgaan en waarom greep niemand in? En fase twee, die ook altijd bij een crime story hoort, de cover-up. Namelijk, toen we wisten wat er gebeurd was, wat deden we om het onder het tapijt te vegen? Beide zijn essentieel om een aantal mechanismen van de Nederlandse staat te herkennen, te erkennen en op te lossen.

De wet was eigenlijk vrij duidelijk. Als je, bijvoorbeeld, zogenaamd gratis kinderopvang had en geen eigen bijdrage betaalde, dan had je gewoon iets minder kinderopvangtoeslag moeten krijgen.

Dus als je, zeg, € 1.000 had moeten betalen en je zou € 900 toeslag krijgen. En die opvanginstelling die veel winst maakte liet je € 900 betalen: dan was het logisch geweest als je kinderopvangtoeslag naar beneden was bijgesteld naar € 800. Of misschien naar € 750, om je toch een boete te geven. Want je moet die eigen bijdrage wel betalen die we hebben vastgesteld.

De eigen bijdrage, de opvangtoeslag, werd dan vastgesteld op nul. Als dat bij iemand twaalf maanden gebeurd was, dan kreeg diegene dus een terugvordering van twaalf keer € 900. Dan hebben we het over dik € 10.000. En voor een alleenstaande moeder, of iemand met een niet al te hoog inkomen, was dat bijna gelijk aan faillissement of de financiële doodstraf. Want vergeet niet, deze terugvorderingen waren keihard.

Daarbovenop kwam nog dat de uitleg van de wet die de Belastingdienst zelf hanteerde, niet klopte. Dáárbovenop kwam nog de fraudebestrijding, de CAF-zaken waar u waarschijnlijk over gehoord hebt in het nieuws. In die fraudebestrijding werden toeslagen stopgezet, niet opgeschort, wat voor niet-juristen waarschijnlijk hetzelfde klinkt, maar wat niet hetzelfde is. Want wat er gebeurde, is dat toeslagen werden stopgezet voordat iemand vooraf had gecontroleerd of je gefraudeerd had. En als iets stopgezet wordt, dan moet iets herleven en dat mankeerde de Belastingdienst. Dus je had van de een op de andere dag geen recht, hoezeer je ook kon bewijzen dat je wel recht had. Maar dat bewijzen werd onmogelijk gemaakt.

Want volgens de wet kun je bezwaar indienen en moet de Belastingdienst binnen zes weken een besluit nemen op het bezwaar. In de werkelijkheid deed de Belastingdienst bij de helft van de mensen achttien maanden over dat bezwaar. Achttien maanden zonder kinderopvang is, of je nou gelijk krijgt of niet, je financiële einde. Als je daar ook niet gelijk kreeg, dan ging je naar de rechtbank. En wat deed de Belastingdienst bij de rechtbank? Ze hield stukken achter bij de rechtbank. Dus niet alleen verloren mensen, omdat de Belastingdienst niet eerlijk was ten opzichte van de rechtbank - en, voor het geval u het niet begrijpt, als u meeneed pleegt in een strafrechtzaak kunt u zes tot negen jaar gevangenisstraf krijgen, terwijl de Belastingdienst hiervoor nooit is gestraft - maar ook doorzagen de rechters het niet. Waar rechters zouden moeten toetsen aan, wat wij in Nederland noemen, de algemene beginselen van behoorlijk bestuur (ABBB), namelijk of iets proportioneel is, of het allemaal nog redelijk is, deden ze dat niet. Of, zoals professor Zijlstra in het rapport van de Commissie-Van Dam zegt: “de uitspraak betekende feitelijk dat er geen bescherming van burgers was”. En zo zijn enige tienduizenden gezinnen daar de vernieling gejaagd.

Want er was nog een derde probleem: zij werden aangemerkt als fraudeur. En dat gebeurde op illegale zwarte lijsten. En als je als Nederlander aangemerkt wordt als ‘fraudeur’, dan gaat dat naar álle systemen van de overheid. Dan kun je dus ook geen huurwoning meer krijgen. Dan kun je je baan verliezen als je voor een gemeente werkt of in een financiële functie, omdat je dat vinkje ‘fraudeur’ achter je naam hebt. Alleen, dat werd deze mensen niet verteld. Mensen raakten hun huis kwijt, hun baan kwijt en huwelijken gingen kapot, want echtgenoten keken elkaar aan van, wie heeft dit gedaan? In een aantal gevallen werden kinderen uit huis geplaatst. In een fors aantal gevallen heeft de gezondheid van deze gezinnen, zowel lichamelijk als geestelijk, er zeer, zeer zwaar onder geleden.

En dan hebben we dus een Staat. Een Staat waar de Belastingdienst niet ingrijpt, maar wel weet wat er gebeurt. Een Staat waarbij de Ombudsman in 2017 een rapport schrijft: “zet het recht”, maar de regering een beetje de andere kant opkijkt. Een Staat waar de hoogste rechter, in dit geval de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (ABRvS), bijna automatisch de Belastingdienst gelijk gaf. Een Staat waar de Autoriteit Persoonsgegevens (AP) nog steeds onderzoek aan het doen is naar de Belastingdienst, hoewel al jaren duidelijk is dat de Belastingdienst de totale administratie van persoonsgegevens niet op orde heeft. Want je mag niet illegaal een zwarte lijst van mensen bijhouden die rechtsgevolgen heeft, maar waartegen mensen zich niet kunnen verweren. Want, wat ik al zei, je kunt bepaalde banen niet krijgen en dat kun je al helemaal niet doen op basis van bepaalde vermoedens.

Een Staat dus, waarbij op papier alles in orde is, waarbij op papier de wet je zou moeten beschermen, op papier de Tweede Kamerleden de regering zouden moeten controleren en op papier misschien ook mensen bij de Belastingdienst zouden moeten ingrijpen. De enige klokkenluider die ingreep en zei “hee, dit gaat verkeerd”, en die stukken wel aan de ouders stuurde, kreeg een voorwaardelijk strafontslag aan z’n broek. Slechts na ingrijpen van de Kamer heeft hij zijn functie teruggekregen. Alle mechanismen die burgers moesten beschermen werden moedwillig uitgeschakeld.

Maar er was nog iets: de administratie van de regering is een totale puinzooi. De Belastingdienst zal tot en met 2024 niet aan de Algemene verordening persoonsgegevens (AVG) voldoen. Dat betekent dat ze hun administratie zo slecht op orde hebben, dat ze u geen inzage kunnen geven in welke gegevens ze van u opslaan. En gelooft u mij, naast het ziekenhuis is de Belastingdienst degene die de meest interessante gegevensverzameling van heel Nederland tot zijn beschikking heeft. En ze krijgt hier geen straf voor. Maar als je niet bijhoudt wat je bijhoudt, dan heb je zwarte lijsten waar niemand wat van af weet. Dan heb je dus ook geen centrale inzage in wat de gevolgen van je beleid zijn.

Ik begon in 2017 met het stellen van de eerste Kamervragen - want ik had eerlijk gezegd geen idee hoe groot het schandaal was toen ik die eerste vragen, overigens nog bij de regering van VVD en PvdA, stelde aan staatssecretaris Wiebes. In totaal heb ik meer dan vijftientwintig setjes Kamervragen gesteld van gemiddeld twintig tot dertig vragen. Reken maar uit, dat zijn zo’n vijfhonderd tot zeshonderd Kamervragen. Renske Leijten heeft ook zoveel vragen gesteld, Farid Azarkan heeft er veel gesteld. En dan nog los van de feitelijke vragenrondes. In totaal waarschijnlijk tweeduizend individuele vragen om enigszins boven tafel te krijgen wat er aan de hand was.

Ondertussen veranderde de regering de interpretatie van de Grondwet. Want als Kamerlid is het heel simpel: als wij een document willen zien, moeten we dat krijgen. Maar de regering heeft die interpretatie veranderd en zei dat wij informatie over het document mochten krijgen. Alle, ik herhaal, alle cruciale documenten zijn weggehouden voor de Kamer, jarenlang. Was dit een accountant, dan zou die accountant waarschijnlijk onmiddellijk gezegd hebben: ‘als ik de bonnetjes bij uw bedrijf niet mag zien, maar alleen moet vertrouwen op de beschrijving van de baas of de man die de financiële bonnetjes geeft, dan pak ik m’n tas en loop ik naar buiten. Want op deze manier kan ik niet controleren.’ Als Kamer kunnen wij geen controle uitvoeren, omdat wij essentiële beleidsdocumenten van de regering niet te zien krijgen. Wij kregen de evaluatie van de CAF-zaken niet te zien.

Wij kregen het advies van de landsadvocaat uit 2009 - waarin de landsadvocaat zei: dit is niet de interpretatie die wij denken dat klopt - niet te zien. Sterker nog, wij wisten heel lang niet dat die bestond. Het memo van mevrouw Palmen, de hoogste juridische adviseur van de Belastingdienst Toeslagen, waarin zij schreef in 2017 dat de Belastingdienst “laakbaar” - dat is juridisch voor fout - gehandeld had, kregen wij niet te zien. En ook de commissie-Donner, die het onderzoek moest doen, kreeg het niet te zien.

Het gevolg was dat wij een soort Sherlock Holmes moesten spelen. Drie jaar lang. En een ander gevolg was dat ik dus mijn andere taak als Kamerlid niet eens kon uitvoeren. Ik kon niet werken aan het pensioenstelsel, ik kon minder tijd aan mijn Europese portefeuille besteden, omdat we hier een soort cluedo aan het spelen waren. Dat deden we omdat we wisten wat er met die ouders gebeurde. En pas op het allerlaatste moment heeft de regering stukken op tafel gelegd en dat deed zij de avond voor het debat over het aftreden. Daardoor heeft het nooit, maar dan ook nooit aandacht in de media gehad.

Ik raad u aan die stukken een keer te gaan lezen en u zult van uw stoel vallen. Het is ook geen verrassing dat Mark Rutte met zijn kabinet besloot om af te treden voordat hij het debat met de Tweede Kamer wilde aangaan over deze zaak. Iets wat ik de afgelopen 15 jaar nog niet heb meegemaakt. Het was volstrekt helder dat er inhoudelijk geen argumenten waren voor het achterhouden van deze informatie. Het rapport van de Commissie-Van Dam is snoeihard. Daarin staat: de regering heeft de Kamer en de rechters onjuist, onvolledig en ontijdig geïnformeerd, jarenlang. En laat ik het zo zeggen: niet alleen wij wisten niet wat er aan de hand was, maar ook de regering zelf had door de informatiepuinhoop tot juni 2019 niet door hoe groot het probleem was. En dat laatste is misschien nog wel ernstiger, zeg ik u, dan dat de Kamer het niet weet. Want als een regering beleid maakt waardoor tienduizenden gezinnen in de problemen komen en de regering zelf de gevolgen van dat beleid niet ziet, moet je je afvragen in wat voor land je leeft. Dan moet je dus niet denken dat de oplossing ligt in het veranderen van het toeslagensysteem, maar in het veranderen van die staat.

En daarom wil ik tien voorstellen doen om die staat te hervormen. Ik wil nog wel twee andere dingen zeggen. Mocht u denken, “dit is uniek”, dan zou ik u vragen om het rapport van de Commissie- Bosman (Tussen Balie en Beleid, eindrapport Tijdelijke Commissie Uitvoeringsorganisaties, red.) dat vandaag is uitgekomen eens te lezen. U kunt ook mijn boek lezen: daar geef ik nog een paar voorbeelden. Het voorbeeld van de leenbijstand waardoor duizenden zelfstandigen ook de schuldhulpverlening ingeduwd zijn omdat de wet niet klopte, ligt er ook nog. Hebben we ook jaren vragen over gesteld, maar de pers was niet erg geïnformeerd. Groningen - ik geloof dat ik verder geen toelichting hoeft te geven.

En er is nog een ander ding. Al in 2002 voorzag de Belastingwet dat wanneer één van de partners in een verpleeghuis zou komen, er dan ook een speciale regeling zou komen om ervoor te zorgen dat dat gezin toch een kinderopvangtoeslag zou kunnen krijgen. Die regeling is nooit ingevoerd. Daar zijn 15 jaar lang Kamervragen over gesteld. En laat ik u iets verzekeren: wanneer één van de partners van een gezin met jonge kinderen dat behoefte heeft aan kinderopvangtoeslag opgenomen wordt in een WOZ-instelling – lees: een verpleeghuis of ggz-kliniek – dat het gezin al een zeer traumatische ervaring achter de rug heeft. Onder de Nederlandse wet heeft dat gezin wanneer de ene partner in het verpleeghuis zit en een kleine uitkering heeft - want dan ben je echt arbeidsongeschikt kan ik je verzekeren - en de andere partner werkt géén, ik herhaal geen, recht op kinderopvangtoeslag, omdat niet beide partners werken of op zoek zijn naar werk. Nee, nogal wies als je in een verpleeghuis zit. En dat is teruggevorderd, jarenlang. Wat wij ook vroegen in de Kamer. En niemand die dacht: laten we dat eens veranderen. Het is pas afgelopen jaar, na heel veel duwen en trekken, veranderd. Toen hebben ze er ook op gewezen dat een wet die dus aangenomen was door de Kamer, en dat moest regelen, niet was ingevoerd. Toen bleken er overigens meer dan 10 fiscale wetten te zijn die wel zijn aangenomen, maar nooit zijn ingevoerd. Dat is voor een andere keer om met u te bediscussiëren.

Dus moeten we het toeslagenstelsel veranderen? Ja, natuurlijk moet we het toeslagenstelsel veranderen. Net zoals we het kinderarbeid destijds moesten verbieden. Alleen het toeslagenstelsel veranderen gaat het onderliggende probleem van de trias politica niet herstellen. Van de regering, die niet begrijpt wat het gevolg is van eigen handelen. Van burgers, die rechteloos zijn en waarvan twintig procent – naar de schattingen van de commissie Bosman – niet begrijpt welke gevolgen het UWV-besluit en Belastingdienst-besluiten voor hen hebben. En daarmee totaal klem komen te zitten.

Herstellen zeg ik, omdat wij die mechanismen op papier wel op orde hebben, zij ooit functioneerden en heel langzaam geërodeerd zijn. Niet omdat iemand een Masterplan ergens in Den Haag geschreven heeft met als doel: ‘laten we er nou voor zorgen dat burgers helemaal geen rechtsbescherming hebben’.

Ik ga u tien voorstellen doen.

Ten eerste zal een Grondwettelijk Hof ingevoerd moeten worden.

In België, in Duitsland, in Frankrijk, en Italië kunnen burgers wetten laten toetsen aan de Grondwet. In Nederland vinden wij de Grondwet wel belangrijk, maar je kunt er nooit iets aan toetsen. Wat heb je dan precies aan de Grondwet behalve dat je hem heel mooi kunt vinden, bijvoorbeeld artikel 1? En overigens zouden we de Grondwet niet alleen moeten toetsen aan de harde klassieke grondrechten, maar kan een Grondwettelijk Hof ook toetsen aan bijvoorbeeld artikel 68 van de Grondwet: het recht op informatie. Dat een Kamerlid gewoon een keer naar het Grondwettelijk Hof kan stappen van: ik wil dit document hebben. En dan is onmiddellijk duidelijk wanneer de regering die stukken moet verschaffen zonder zwarte of witte lak te gebruiken.

2. Een nieuw kiesstelsel.

In Nederland ben je als parlementariër vooral afhankelijk van je eigen partij en komen de meeste parlementariërs uit de Randstad. Dat betekent dat, als hij herkozen wilt worden, het eigenlijk de partij-elite is die bepaalt wat de rangorde van de lijst is. En niet de burgers. Lastig doen betekent niet op een volgende lijst komen, zo hard is het in Den Haag. Daarom is het van belang om een regionaal kiesstelsel in te voeren, waardoor er een betere binding ontstaat tussen kiezer en gekozene en de burger en de volksvertegenwoordiger met het gezicht naar elkaar toe staan. En ik denk dat je daar ook meer volksvertegenwoordigers van zult krijgen. Mijn voorstel zou zijn: neem het Deense systeem. Dan betekent het dat een provincie als Noord-Holland vijftien Kamerleden krijgt, Overijssel een stuk of zes en Flevoland misschien drie of vier. En dat we daarnaast, nadat we ongeveer 110 Kamerleden via die regionale lijsten gekozen hebben, nog een aantal landelijke lijsten hebben. Daar kan de partij natuurlijk enige invloed op uitoefenen om de evenredigheid in de Tweede Kamer die in de Grondwet staat in stand te houden. Dat laatste doe ik ook omdat het dan geen Grondwetswijziging noodzaakt en we het binnen een regeerperiode kunnen invoeren. Want mijn eerste voorstel, een Grondwettelijk Hof, zal echt een jaar of vijf tot tien duren, omdat je in de Grondwet artikel 120 zal moeten wijzigen.

3. Een betere volksvertegenwoordiging.

De volksvertegenwoordiging in Nederland zal beter moeten functioneren. Wij hebben straks misschien wel vijftien politieke partijen. En wat we dan doen bij een wetsbehandeling, is dat we allemaal zeggen dat we de doelen van de wet leuk vinden of niet leuk vinden. Dus we vinden fraudebestrijding allemaal geweldig, maar het is helemaal niet belangrijk of fraudebestrijding geweldig is. Wat wel belangrijk is, is of de artikelen binnen de wet tot fraudebestrijding, deugdelijk zijn. Klopt de boetebepaling? Is de boete te laag, is de boete te hoog? Kan de burger begrijpen wat er gebeurt? Essentiële vragen, die je alleen bij artikelsgewijze wetsbehandeling boven tafel tilt. We doen het al decennia lang niet meer, maar het is wel de manier om het te behandelen. En in buitenland worden wetten soms ook gewoon een tweede keer behandeld. Bij de kinderopvangtoeslag, een wet die grondig verbouwd is, net als de Kinderwet van Van Houten, had er gewoon een tweede lezing moeten plaatsvinden ná de stemming over de amendementen en al de wijzigingen. Een van de indieners, Wouter Bos, stemde tegen zijn eigen wet. En hoewel mijn partij Wouter Bos best wel eens een keer als draaikont heeft weggezet, was hij dit niet. De wet was namelijk zodanig verbouwd dat hij voor hem onherkenbaar was en tegen de wet gestemd heeft. Een wet verbouwen is op zich niet erg. Maar als je dertig wijzigingen aanbrengt in een wet, dan is het goed om die wet nog een keer te bestuderen op zijn interne consistentie voordat je een eindstemming uitvoert. In Nederland hebben we ook de Commissie Rijksuitgaven opgeheven. Dat is de commissie die achteraf controleert hoe we het geld uitgegeven hebben. Dat moet de Commissie Financiën nu doen, maar laat ik het zo zeggen: een aparte commissie die controleert of die 300 miljard euro wel goed is uitgegeven, is in een parlementaire democratie geen overbodige luxe. En wij sluiten zodanig omvangrijke akkoorden - regeerakkoorden, klimaatakkoorden, pensioenakkoorden - dat de Tweede Kamer bijna gedwongen wordt om tegen een pakket maatregelen ja of nee te zeggen. Bij een Klimaatakkoord waren dat meer dan zeshonderd maatregelen. Terwijl het best kan zijn dat vijfhonderd van die maatregelen helemaal prima zijn, maar dat de overige honderd enige nadere beschouwing vergen. En gezien de miljarden kosten die hieraan vastzitten is dat ook niet te veel gevraagd.

4. We hebben een betere rechtsbescherming van burgers nodig, vooral bij bestuursrecht.

Het bestuursrecht verschaft, ik zeg dat professor Zijlstra na, geen rechtsbescherming. Nu is dit de meest lastige vraag. Ik ga nu iets doen wat ik Thorbecke net verweten heb, namelijk een commissie instellen. Dat heeft toch een klein beetje te maken met het feit dat we een trias politica hebben en het rechtstreeks ingrijpen in rechters en hoe zij recht plegen voor een Tweede Kamerlid best een heel grote stap is. Dus, op dit moment vindt een stemming in de Tweede Kamer plaats, om de Venetië-Commissie - dat is een commissie met eminente geleerden uit meer dan zestig landen op het gebied van staatsrecht - te laten kijken naar ons stelsel. En we willen een Staatscommissie over de rechtsbescherming. Die zal ook iets moeten zeggen over bijvoorbeeld de rechtsbijstand die burgers krijgen op het moment dat ze een conflict hebben met de Belastingdienst. Want als de Belastingdienst je beschuldigde als fraudeur, had je ook al geen recht meer op rechtsbijstand. Dat is een kafkaëske situatie als je geen fraudeur bent.

5. Betere ambtelijke dienst.

Laat ik even vooraf zeggen, we hebben in Nederland hardwerkende ambtenaren met hart voor de zaak. Dus begrijp deze uitleg niet verkeerd. Ik denk niet dat we hier met raamambtenaren te maken hebben of met ambtenaren die niet naar beste wil werken. Maar de Algemene Bestuursdienst leidt ertoe dat, volgens onderzoek van NRC, de 88 hoogste ambtenaren gemiddeld twee jaar op een positie zaten. De topambtenaren van de Belastingdienst waren voormalig ambtenaren van de IND ten tijde van het schandaal. En geloof mij: als je tien jaar voor de IND hebt gewerkt, wordt je mensbeeld niet veel vrolijker. Dat dient u niet los te laten op belastingplichtigen. Die Algemene Bestuursdienst zal of moeten worden afgeschaft, of een stuk kleiner moeten worden gemaakt, zodat je weer inhoudelijke ambtenaren krijgt op een Belastingdienst. Het duurt namelijk ook een paar jaar voordat je doorhebt dat er een probleem is. Er zal een betere klokkenluidersbescherming moeten zijn voor ambtenaren, conform de voorstellen van de Raad van Europa. Je kunt tuchtrecht invoeren voor ambtenaren, en je zou eens kunnen kijken of de Pikmeer-arresten - die ervoor zorgen dat de Nederlandse Staat tot in grote mate eigenlijk immuun is voor rechtsvervolgning wanneer zij de wet overtreedt - herzien kunnen worden. En tot slot een campagne voor begrijpelijk Nederlands. Dat hebben ze in Engeland (plain English): een brief van de overheid moet in principe door 90% van de burgers gewoon begrepen kunnen worden. En elke brief moet een naam plus een telefoonnummer of e-mailadres van een ambtenaar bevatten die een probleem met het besluit kan oplossen.

6. Dan hebben wij natuurlijk inspecties en externe onderzoeken.

Maar: in Nederland zijn de inspecties niet onafhankelijk bij wet, hebben zij niet hun eigen begroting, is er geen publicatieplicht van de rapporten die zij schrijven en heeft de Tweede Kamer niet het recht de inspecteurs te horen. Moet ik dit herhalen? Er zijn inspecties, die meestal rechtstreeks vallen onder de minister van de dienst die geïnspecteerd moet worden. Wanneer er relatief kleine problemen zijn, is dat op zich niet zo'n groot probleem. Maar de WODC-affaire en een aantal andere affaires, en ook het gedrag van de Commissie-Donner - waarbij de Commissie-Donner wel publiekelijk in Nieuwsuur ging zitten en in Nieuwspoort, maar niet publiekelijk gehoord wilde worden in de Tweede Kamer - laat zien dat hier andere regels nodig zijn. Er moeten onafhankelijke onderzoeksstandaarden zijn, waardoor de Kamer altijd recht heeft die stukken te zien. Want als de regering iets gaat onderzoeken, dan maakt zij een onderzoek naar haar eigen handelen, dan betaalt zij dat zelf en dan bepaalt ze zelf hoe en wanneer het gepubliceerd kan worden. Wilt u nog spreken over de schijn van belangenverstrengeling, of is het wel duidelijk? Tenslotte is een Belastingombudsman geen gek idee, andere landen hebben hem ook.

7. Dan kom ik bij iets heel moeilijks: dat is dat we in Nederland behoefte hebben aan een levendig en onafhankelijk maatschappelijk middenveld.

Het hele maatschappelijke middenveld is aan het subsidie-infuus gaan hangen.

Boink zag de problemen wel – Belangenvereniging Ouders in de Kinderopvang – maar omdat zij zelf subsidie-afhankelijk is, durfde Boink nooit te zeggen: en nu is het klaar, ik kap met samenwerken met de Nederlandse overheid. Dat kan in Nederland geen organisatie zich veroorloven. Doordat die subsidierelatie zo royaal is, is de weerstand van die organisaties wanneer er echt iets niet klopt niet groot genoeg. Dan zal je wel wat royale fiscale vrijstellingen moeten hebben, je zult waarschijnlijk een charity board moeten invoeren net zoals in Engeland bestaat – want fiscale vrijstellingen trekken van alles aan, bijvoorbeeld buitenlandse invloeden die je niet wilt hebben –, maar daar kun je aan werken. Het is overigens voor politici een van de moeilijkste dingen. Ergens vanaf blijven als politicus en je ergens niet mee te bemoeien: probeer het maar.

Want dat speelt ook voor dat andere probleem in Nederland, en dat is dat de onderzoeksjournalistiek onder grote druk staat. Al onze kranten zijn nu in handen van twee Belgische bedrijven – ik weet niet of dat een verstandige zet geweest is – en ook de pers loopt met dezelfde hypes mee als Kamerleden. Soms zitten we iets dicht op elkaar, zeg ik er maar bij, iets meer onafhankelijkheid zou wenselijk zijn. Wat in ieder geval onwenselijk is, is wat in het vorige regeerakkoord stond en dat is dat er kleine subsidieregelingen voor de pers werden opgetuigd vanuit Den Haag. Als je ook de pers aan het subsidie-infuus legt, weet je zeker dat moeilijke dingen nog moeilijker boven tafel komen.

8. Wij zullen onze eigen grondwettelijke taken serieus moeten nemen.

Dus in de Grondwet staat goed onderwijs. Maar het aantal kinderen, zestienjarige kinderen, dat functioneel analfabeet is, is in de afgelopen tien jaar verdubbeld. En dat was nog voordat wij de scholen besloten te sluiten in verband met de lockdown.

Er is een plicht om voor volkshuisvesting te zorgen. Nou, als u hier in Amsterdam probeert een betaalbare huur- of koopwoning te krijgen, terwijl u verpleegkundige bent of terwijl u leraar op een basisschool bent – dat zijn eerzame beroepen, daar verdient u 35.000 euro per jaar mee als u dat voltijd uitoefent, dat zijn dus geen minimumsalarissen – lukt dat niet. U kunt dus geen kant op in deze stad. Het koopkrachtplaatje is trouwens ook helemaal kapot, want als je geen betaalbare woning kunt vinden ga je of een kamer zoeken met een aantal collega's – dat is echt wat anders dan je eigen flat kunnen betalen – of je gaat zestig kilometer verderop wonen en je mag zelf je treinreis gaan betalen.

Hetzelfde geldt voor bestaanszekerheid, artikel 20 van de Grondwet. Daar dient de overheid naar te streven, alleen we hebben helemaal niet gedefinieerd wat bestaanszekerheid is. Het sociaal minimum is al jarenlang niet geijkt of het sociaal minimum toereikend is. Met het sociaal minimum dat je bereikt als je als negentienjarige voor minimumloon werkt, is het volstrekt onhaalbaar om je huishoudboekje rond te krijgen. Als je op minimumloon werkt als kostwinner en je hebt twee kinderen, is het ook onhaalbaar. Natuurlijk moet je partner ook werken, maar als die geen werk vindt, is het niet mogelijk je huishoudboekje rond te krijgen.

9. We hebben behoefte aan minder planbureaus, veel minder modellen, meer mensen bij denktanks, en minder voorlichters.

De modellen die we hebben dienen ook modellen te zijn, zodat we ook gewoon een discussie kunnen hebben. Om u een voorbeeld te geven: modellen zijn fout, zoals George Box, een fameuze statisticus zei: “alle modellen zijn fout, maar sommige zijn best handig”. Denk aan het Coronamodel – aan het begin van de crisis had het RIVM in het model zitten dat de gemiddelde opname op de IC 10 dagen zou duren: het waren er 23. Die ene input-variabele, betekende dat we in één keer 130% meer IC-bedden nodig hadden. En dat is heel normaal, want die onzekerheid bestond aan het begin van die crisis. Maar in die modellen zit veel, maar dan ook heel veel meer onzekerheid dan over gecommuniceerd wordt.

10. Tot slot, maar niet echt, openheid en een goede informatiehuishouding.

Als de overheid zich niet aan de Archiefwet houdt, als de Autoriteit Persoonsgegevens niet handhaaft, en als Mark Rutte niet ophoudt met de Rutte-doctrine waarmee alles wordt verborgen, dan verandert er niks. Dan heb ik het ook over deel twee van de Rutte-doctrine, die erop ziet dat er op het ministerie van Algemene Zaken geen, ik herhaal, geen gespreksverslagen worden bijgehouden. Dus als Unilever of Shell langskomt bij Rutte, worden daar geen verslagen van gemaakt. Dit is het land waar wijkverpleegkundigen een minutenregistratie moeten bijhouden. Dit is het land waar basisscholen leerlingvolgsystemen moeten bijhouden met een aantal velden waar u bijna onpasselijk van wordt. Omdat we anders denken dat ze niet goed op hun leerlingen letten. Maar de premier die besluiten over miljarden neemt, houdt geen administratie bij. Zo is het oncontroleerbaar hoe besluiten tot stand komen. De regeling zal de Wob moeten naleven en de regering zal artikel 68 moeten naleven.

Zijn we er met deze tien voorstellen? Nee, we zijn er niet. Zoals Thomas van Aquino zei, al in de dertiende eeuw: een rechtvaardige samenleving rust niet enkel op wetten, regels en procedures alleen. Zij rust op een standvastige en bestendige wil. Die standvastige en bestendige wil die zal er aan de kant van de overheid en aan de kant van burgers moeten zijn. Wetten kunnen fantastisch zijn, regels kunnen fraai zijn, maar als er bij de uitvoering niet opgelet wordt, zijn we nergens. Het is de geest van de wet of, zoals zijn leerling Meister Eickhart zei, de innerlijkheid die ook gehandhaafd moet worden.

Het is een project. Het is een project en een land waarvan we lang dachten dat het af was. Dat het klopte. Laten we erkennen dat het niet af is. Daar is helemaal niets, maar dan ook niets mis mee. Laten we erkennen dat het niet af is, maar dat we een opgave hebben. Maar een land dat dijken kan bouwen, dat, weet ik niet welke dingen kan overkomen, moet ook deze problemen kunnen oplossen.

Dank u wel.

Pieter Omtzigt